

ЄВРОПЕЙСЬКА МОВНА ХАРТІЯ: ПЕРЕКЛАД КЛЮЧОВИХ ТЕРМІНІВ

Богдан Ажнюк

Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

Питання перекладу термінів соціолінгвістики й мовної політики привернуло увагу не тільки філологів, а й широкої громадськості навесні 2006 р. у зв'язку з так званим парадом мовних суверенітетів, викликаних ратифікацією в Україні “Європейської хартії регіональних або міноритарних мов” (далі Хартія). На прикладі декількох ключових термінів розглянемо характерні особливості цієї перекладознавчої проблеми.

Розпочнемо з терміносполучення, що лежить в основі самої Хартії. Цей документ має 2 офіційний тексти, англійський і французький. Мовами оригіналу терміни, що визначають об'єкт Хартії звучать як *regional or minority languages* та *langues régionales ou minoritaires*. У початковому перекладі Хартії українською як відповідник виразу *minority languages* було вжито словосполучення *мови національних меншин*. Змістова невідповідність такого перекладу достатньо очевидна, адже межі мовної спільноти і межі етнічної спільноти зазвичай не збігаються чи збігаються лише частково. Деякі національні меншини (наприклад, єврейська, польська, білоруська) можуть послуговуватися більше ніж однією мовою (ідиш, іврит, російська, українська мови тощо).

На розбіжності між англійським терміном *a minority language* і українським перекладом *мови національних меншин* вказує й структурно-семантичний аналіз англійського виразу. На перший погляд термін надається для двоякої інтерпретації:

як поєднання іменника **minority** в синтаксичній функції означення зі словом **language**, по-українськи “мова меншини”, цьому значенню відповідає англійське тлумачення “a language of a minority”

як поєднання прикметника **minority** з означуваним словом **language**, по-українськи “мова, що представлена меншою кількістю носіїв, ніж інша мова; міноритарна мова”; цьому значенню відповідає англійське тлумачення “a language whose speakers form a group numerically smaller than the rest”.

Саме перше з наведених тут тлумачень передає український переклад – *мови національних меншин*. На хибність такої інтерпретації вказує трансформаційний аналіз виразу: якщо утворити множину від терміна *minority language* у значенні 1, тобто в сенсі *мови національних меншин*, то отримаємо форму *minorities languages*. Однак у тексті Хартії така форма ніде не застосовується. Хартія послідовно вживає форму *minority languages*, що недвозначно вказує на єдино можливу інтерпретацію терміна – “a language whose speakers are less numerous than the rest”.

Оскільки перша версія офіційного перекладу Хартії виявилася не бездоганною, протягом тривалого часу ішла фахова і не зовсім фахова дискусія довкола відтворення терміна, що став основою цього документа. В її ході було запропоновано кілька способів його відтворення – *меншинна мова*, *малопоширена мова*, *міноритарна мова*. У чому переваги й недоліки цих варіантів перекладу. У пошуку відповіді на це питання, слід взяти до уваги такі критерії:

- 1) Чи відповідає переклад дефініції поняття, що подається в ст.1 Хартії
- 2) Чи відповідає переклад змістові поняття в міжнародному фаховому дискурсі. В ідеалі дефініція Хартії мала б збігатися зі змістом терміна в соціолінгвістичному дискурсі, але насправді між ними є розходження
- 3) Чи відповідає переклад українській мовній нормі й термінологічній традиції
- 4) Чи відповідає переклад соціально-культурному контекстові мови-реципієнта, зокрема якими є оцінно-емотивні конотації того чи іншого варіанта перекладу.

Насамперед звернімося до дефініції. Відповідно до ст. 1 Хартії визначальними рисами терміна *or minority language* є такі:

- 1) традиційне побутування мови на певній території (це відображено в компоненті *regional*),
- 2) кількісний показник – мовна спільнота має складати кількісно меншу групу, ніж решта населення держави (це відображено в компоненті *minority*),
- 3) відмінність від офіційної мови (офіційних мов) цієї держави; мови мігрантів, діалекти офіційної мови виключаються

Формулювання *меншинна мова*, *міноритарна мова* не суперечать визначенню Хартії, а семантика виразу *малопоширена мова* виходить за рамки дефініції: не кожна мова, що представляє “кількісно меншу групу, ніж решта населення держави” є малопоширеною. Наприклад, німецьку мову важко назвати малопоширеною, проте її визнали об’єктом підтримки на засадах Хартії в Чехії, Румунії, Угорщині, Польщі. Італійську мову визнали об’єктом підтримки Хорватія, Румунія, Словенія, Швейцарія.

У офіційній пояснювальній записці до Хартії („European Charter for Regional or Minority Languages” Explanatory Report, п.15) зазначено, що при виборі термінології спочатку обговорювався вираз “less widespread languages” / “«langues moins répandues»” (менш поширені мови), однак зрештою автори Хартії віддали перевагу комплексному термінові *regional or minority languages / langues régionales ou minoritaires*. Проаналізувавши текст Хартії доводиться визнати, що це був невдалий вибір: відкинутий термін “less widespread languages” точніше відбиває мету Хартії, її сутність і зміст. Перекладачеві в такій ситуації доводиться якоюсь мірою бути заручником колізії між буквою й духом твору. Однак жанрові рамки офіційного документа значно жорсткіші, ніж наприклад, художнього твору і вносити суттєві корективи в формулювання терміна, виходячи з особистого розуміння тексту перекладач не має права.

Термін *меншинна мова* цілком задовільно передає семантику оригіналу (оригіналів). Не випадково в перекладах Хартії на інші слов’янські мови він

звучить дуже подібно: польською *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych*, словацькою й чеською *Evropská charta regionálních či menšinových jazyků*, хорватською *Evropsa povelja o regionanalm ili manjinskin jezicima*, болгарською *Европейска харта за регионалните или малцинствените езици* тощо. Однак прийняттю терміна *меншинна мова* як оптимального перекладного відповідника для українського соціуму перешкоджають не параметри семантичної еквівалентності, а причини радше психологічного характеру. У соціокультурній ситуації посттоталітарної держави означення *меншинна* викликає здебільшого негативну реакцію в середовищі відповідного етносу і сприймається індикатор меншовартісності, принизливий для національної гідності. Представники національних спільнот неодноразово заявляли (публічно й приватно) про своє негативне ставлення до цього слова.

Розглянемо терміносполучення *minority language* в контексті широкого соціолінгвістичного дискурсу, вийшовши на деякий час за межі Хартії. Цей термін належить до категорії дихотомічних, тобто передбачає існування парного антонімічного поняття, а саме *majority language* (мова більшості). У термінологічному словнику Richards J.C., Platt. J., Platt H. *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (Longman, 1999) визначення поняття *minority language* дається саме через його протиставлення антонімічному термінові *majority language* «мова більшості, мажоритарна мова» (р. 219).

Які передумови для засвоєння термінологічної пари *міноритарна мова*–*мажоритарна мова* в Україні? Хоча тлумачні словники ще не подають слово *міноритарна*, але в сьомому виданні (2007 с. 418) Орфографічного словника української мови воно вже зафіксоване. Для сприйняття терміна *міноритарна мова* фаховою спільнотою і ширшим загалом важлива та обставина, що останніми роками в публікаціях ЗМІ доволі часто вживається вираз, який має аналогічну лексико-граматичну будову – *міноритарні акціонери* “акціонери, що представляють меншину” (англ. *minority shareholders*) і симетричний термін із протилежним значенням *мажоритарні акціонери* “акціонери, що представляють більшість” (англ. *majority shareholders*). Таким чином у порівнянні означень *меншинна* -- *міноритарна* друге виглядає більш виграшним оскільки, по-перше, має не таку прозору внутрішню форму і сприймається без якихось принизливих конотацій, а по-друге, воно добре вкладається в дихотомічну модель – *міноритарна мова*–*мажоритарна мова*.

Вираз *миноритарные языки* має чималий стаж у науковому й офіційному вжитку в російській мові. Наприклад, ще в 1993 р. в російському журналі “Социологические исследования” опубліковано статтю заступника голови Ради з мовної політики в освіті при Міністерстві освіти РФ М. В. Дьячкова з назвою “Миноритарные языки в России” [2]. Відповідно до Програми фундаментальних досліджень Президії РАН у 2006-2007 виконувався проект «Миноритарні мови Євразії – історія й сучасність». Використовує термін *миноритарный язык* відомий білоруський соціолінгвіст Н. Б. Мечковська [3]. Коло подібних прикладів можна

розширити. Набуває поширення й термінологічна пара *міноритарна / мажоритарна мова* [4, 1].

Англійський прикметник *regional* здебільшого перекладають як *регіональний*. Альтернативна пропозиція – передати його значення словом *місцевий* (місцеві малопоширені мови) суперечить термінологічному розрізненню слів *local* і *regional*, наприклад у назві такої установи як Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe (див. Explanatory Report, п.5).

У контексті перекладу рельєфно постає ще одна важлива особливість термінології соціолінгвістики та мовної політики: дефіцит уніфікованості й однозначності, навіть щодо частовживаних одиниць. Зокрема це стосується таких номінацій, як *national language, state language, official language*, що в залежності від контексту можуть бути носіями одного значення або декількох відмінних значень. Проблема в тому, що прикметник *national* представляє два омоніми, що походять від споріднених іменників: 1) від іменника *nation* у значенні “держава” 2) від іменника *nationality* в значенні “національність, етнічна належність”. Аналогічне явище спостерігаємо щодо прикметника *національний* в українській та російській мовах з тою лише відмінністю, що первинним у них є значення похідне від семени “національність, етнічна належність”.

Двозначність терміна створює труднощі при перекладі як з англійської мови, так і англійською мовою. Терміни *national* та *official* часто вживаються як синоніми, проте в деяких контекстах вони протиставляються. Термін *national* має ширше значення: кожна державна мова є водночас офіційною, але не кожна офіційна мова є водночас державною. Мова може мати статус офіційної не на загальнонаціональному, а на локальному чи регіональному рівні. Щоб зрозуміти суть протиставлення термінів перекладачеві слід враховувати як контекст оригіналу, так і всю соціолінгвістичну парадигму терміна і в мові оригіналу, і в мові перекладу. З цього погляду показовим є фрагмент ст. 72 пояснювальної записки до Хартії, в якому поруч вживаються терміни *national language, official language, regional language*.

The measures laid down by each state in favour of the use of a national or official language do not constitute discrimination against regional languages on the sole grounds that these same measures are not taken for their benefit.

Заходи, до яких вдається кожна держава для підтримки державної або офіційної мови, не слід вважати дискримінацією проти регіональних мов лише на тій підставі, що такі ж заходи не вживаються для підтримки цих мов.

Контекст недвозначно показує, що термін *офіційна мова* має тут загальнодержавне (а не регіональне) застосування. Його зміст не збігається з терміном державна мова (*national language; une langue nationale*), на це вказує одночасне використання обох термінів у безпосередній близькості.

Згадана вище неоднозначність прикметника *national* позначається й на перекладі його деривата *international*. Наприклад, вираз a language of international communication можна перекласти і як *мова міжнаціонального спілкування*, якщо

йдеться про російську мову в колишньому СРСР чи сучасній РФ, і як *мова міжнародного спілкування*, якщо об'єктом номінації є англійська мова. Який з варіантів уживати, якщо йдеться про функціонування російської на пострадянському просторі залежить від комунікативного завдання, що віддзеркалює позицію автора оригінального тексту.

При відтворенні українського тексту англійською, труднощі, що чекають перекладача, зумовлені двома основними причинами:

- 1) значною варіативністю термінів як у плані виразу, так і в плані змісту
- 2) загальною тенденцією англійської мови до неоднозначності й семантичної амбівалентності.

Для прикладу візьмемо терміносполучення, що в українському звучанні мають прикметник *мовний*: *мовна політика*, *мовна ситуація*, *мовна поведінка*, *мовні потреби* тощо. У англійських наукових публікаціях, а також офіційних документах з питань мовної політики паралельно вживаються терміносполучення *linguistic groups* і *language groups* (66), *linguistic situation* і *language situation* (20) *linguistic minorities* і *language minorities*. Складається враження, що деколи їх уживають для уникнення тавтології, як наприклад у назві англійського видання книжки Луї-Жана Кальве (Louis-Jean Calvet) “Language Wars and Linguistic Politics” (Oxford, 1998).

Спостереження за терміновживанням українських авторів показує, що не тільки в перекладах, але й у публіцистичних чи наукових статтях уживаються буквалістські кальки з англійських виразів на зразок (*соціо-*)*лінгвістична ситуація*, *лінгвістичні війни*, *лінгвістична політика* тощо (О.Забужко). Українським перекладачам варто пам'ятати, що прикметник *linguistic* у складі терміна є найчастіше контекстуальним синонімом до українського *мовний*, а не *лінгвістичний*, отже вираз *linguistic needs* перекладаємо як *мовні потреби*, а *linguistic ghetto* – як *мовне гетто*, а не *лінгвістичне* (тобто мовознавче) *гетто*, *linguistic genocide* – як *мовний геноцид* або *лінгвоцид* тощо.

Уживання дублетних форм допускають як маловідомі автори, так і авторитетні лінгвісти. Наприклад, відомий американський соціолінгвіст Гайнц Клосс віддає перевагу словосполученню *language rights* [5], а Тове Скутнбб-Кангас (Данія) здебільшого уживає термін *linguistic rights* [11, 12]. Стівен Мей уживає то форму *linguistic rights* [7], то форму *language rights* [6, 8]. Крістіна Братт Паулстон (США), віддаючи перевагу термінові *language rights*, відзначає, що обидва терміни (*language rights* і *linguistic rights*) мають те саме значення. Відмінність прикметникових форм у їхньому складі вона пояснює впливом французького та іспанського прототипів (*drochos linguisticos*, *droits linguistiques*), з одного боку, та німецького (*Sprachenrecht*), з іншого [9].

Різні варіанти аналізованого терміна вживаються навіть у офіційних назвах міжнародних документів, присвячених тому самому об'єкту регулювання. Так звана Барселонська декларація, прийнята в 1996 р. за підтримки багатьох недержавних організацій, зокрема ЮНЕСКО, офіційно називається The Universal Declaration of Linguistic Rights (Загальна декларація мовних прав). Аналогічний за

змістом документ, схвалений в угорському місті Печ у 1991 р., має англійську назву Universal Declaration on Language Rights.

Спостереження за особливостями перекладу соціолінгвістичних термінів підсумуємо такими основними тезами:

- 1) лінгвокогнітивний потенціал терміна є віддзеркаленням концептосфери кожної з національних мов; між національними терміносистемами спостерігаються елементи асиметрії, без урахування яких адекватний переклад неможливий
- 2) англomовним термінам притаманна значна соціокультурна варіативність, оскільки вони вживаються для опису соціолінгвістичних ситуацій не в одній, а в багатьох країнах світу
- 3) соціолінгвістичний термін є відносно автономною одиницею, що належить рівною мірою і конкретному текстові (та його авторові), і національній терміносистемі; адекватний переклад терміна потребує спеціальної аналітичної роботи для розпізнання його функціонально релевантних ознак у конкретному контекстуальному й конситуативному оточенні.

Література

1. Бікова Н. М. Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації: Дис... канд. філол. наук: — Ізмаїл, 2006. — 197 с.
2. Дьячков М. В. Миноритарные языки в России // Социологические исследования. - 1993. № 1. - С. 113-115.
3. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев. - М.: Аспект-Пресс, 2000. - 206 с.
4. Суходоева Т. А. Языковые контакты в условиях активного доминирования мажоритарного языка над миноритарным: На примере взаимодействия луизианского варианта французского языка с английским языком: Дис. ... канд. філол. наук. - Ульяновск, 2006. — 209 с.
5. Kloss, Heinz. Language Rights of Immigrant Groups // International Migration Review. - Vol. 5. - No. 2. - P. 250-268.
6. May, Stephen. Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory // Kymlicka, Will & Patten, Alan (eds). Language Rights and Political Theory. — Oxford: Oxford University Press, 2003 123-152.
7. May, Stephen. Rethinking Linguistic Human Rights: Answering questions of identity, essentialism and mobility // Freeland, Jane & Patrick, Donna (eds). Language Rights and Language Survival. Sociolinguistic and Sociocultural Perspectives. — Manchester, UK & Northampton, MA: St. Jerome Publishing, 2004. — P.35-53.
8. May, Stephen. Language rights: Moving the debate forward // Journal of Sociolinguistics. — 2005. — Vol. 9. — No. 3. — P. 319-347.

9. Paulston, Christina Bratt. Language Policies and Language Rights // Christina Bratt Paulston and Richard Tucker (eds). Sociolinguistics. The Essential Reader – Melbourne: Blackwell Publishing Ltd, 2003. – P. 427-482;
10. Phillipson, Robert and Skutnabb-Kangas, Tove. Linguistic Rights and Wrongs // Applied Linguistics. – 1995. – Vol. 16. – No. 4. – P. 483-504
11. Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert (Eds) . Linguistic Human Rights. Overcoming linguistic discrimination. – Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1994. – 478 p.
12. Skutnabb-Kangas, Tove. Language Policy and Linguistic Human Rights // Ricento, Thomas (ed.). An Introduction to Language Policy. Theory and Method. – Oxford: Blackwells, 2006. – P. 273-291.

Summary

The paper addresses translation science interpretation of the key terms of the European Charter for Regional or Minority Languages in its current Ukrainian versions against the background of the Ukrainian language situation.

УДК 81'373.2:82.1

СУЧАСНА АНТРОПОНІМІЧНА СИСТЕМА США ЯК СИНТЕЗ ІСТОРИЧНИХ, СОЦІАЛЬНИХ, КУЛЬТУРНИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ

Алексеева О.М.

Київський національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Особливе місце в рамках лінгвокультурологічної проблематики займає дослідження антропонімічної системи певної мови у взаємозв'язку власних імен і культури. Така тенденція пов'язана з антропоцентричною парадигмою сучасної лінгвістики, що припускає аналіз мовних одиниць із метою пізнання їх носія. Як відомо, антропоніми належать до знаків, які придатні найбільш ефективно відображати культуру етносу, що обумовлює їхній інтердисциплінарний характер [Галиуліна 2009].

У лінгвокультурологічних дослідженнях останніх років усе частіше мова тлумачиться амбівалентно. З одного боку, це засіб створення, розвитку та зберігання національної нематеріальної культури [Полищук 1999]. У цьому аспекті мова є засобом, що відображає динамічний характер культури, яка постійно розвивається і трансформується. Одночасно з культурою змінюється мова, зокрема арсенал її виражально-зображальних можливостей.